

РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РОКІВ У ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

І. В. Репета

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38982984498; e-mail: ivannarepeta8@gmail.com*

На сучасному етапі розвитку України одним із визначальних чинників, що суттєво впливає на процеси державотворення української нації є історична пам'ять, яка виступає важливою складовою самоідентифікації населення країни. В даній статті висвітлюються чинники, що вплинули на формування історичної пам'яті в регіонах країни, одними з яких є революційні події 1917-1921 рр.

Ключові слова: історична пам'ять, регіональна пам'ять, регіональна модель, революція тощо.

*«Якби минуле було лише історією, воно
було б замороженим і не боліло б.
Насправді, у минулому менше минулого,
ніж багатьом видається. Цією обставиною
пояснюється те, що з приводу того чи іншого
минулого відбувається стільки
конкурентної боротьби,
конфліктів і боїв або «війн пам'ятей».
Х. Вальцер.*

Україна територіально складається з регіонів, які мали різну історію, що заклало відмінні риси у історичній пам'яті кожного регіону. Протягом свого історичного розвитку територія кожного регіону ставала осередком певних подій. Ці події відкладалися, закарбовувалися у пам'яті населення, передавалися з покоління в покоління. Таким чином, в кожному регіоні сформувалася своя модель пам'яті.

Регіональні моделі можуть по-різному оцінювати події або періоди історичного минулого. На сьогодні чітко окреслено коло подій та постатей політичних діячів, історична пам'ять навколо яких носить дуалістичний характер. Одним з таких проблематичних питань залишається революційна доба 1917-1921 рр.

Метою пропонованої статті є дослідження формування історичної пам'яті революційного періоду на регіональному рівні.

Попри те, що до середини 1920-х років усі землі сучасної України опинилися під владою чотирьох держав, питання єдності української

нації вже ніколи не ставилося під сумнів. Саме під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу. Це був вагомий і багато в чому трагічний досвід державницько-правової розбудови України.

Період 1917-1922 рр. період не значний за тривалістю, але в умовах століть бездержавності надзвичайно важливий і необхідний для легітимності сучасної держави. Це був час появи самобутніх і непересічних постатей, про який пам'ятають сьогодні, провідників та творців УНР та ЗУНР. Революція була явищем загальноукраїнським. У в деяких регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура.

Відмінний досвід революційних подій 1917-1921 рр. вплинув на формування регіональних версій пам'яті. У той час, як на Заході було утворено ЗУНР, яка боролася за свою незалежність із поляками та румунами, Донбас був ареною боротьби між червоними, білими, анархістами та арміями українських державних утворень, тут було створено навіть власне державне утворення, орієнтоване на входження в більшовицьку Росію – Донецько-Криворізьку республіку (ДКР), яка проіснувала трохи більше місяця. Тому закономірно, що революція породила в регіонах своїх відмінних героїв і свої пам'ятні дати.

Маючи відмінні версії пам'яті, регіони відповідно по-різному себе поведуть у меморіальній політиці. Прояви регіональних версій пам'ятей різні: від формування символічного простору регіону до використання регіональних пам'ятей у політичній боротьбі. Символічний простір регіону є найбільш показовим прикладом місцевої історичної пам'яті. Якщо для Галичини ще в період перебудови, коли до влади прийшли опозиційні демократи, були характерні акції ліквідації символів радянської влади, як скажімо повалення пам'ятників Леніну у Львові та Івано-Франківську, то для Донбасу аж до Революції Гідності притаманним є прагнення законсервувати символічний простір. Процес демонтажу пам'ятників-символів тоталітаризму, особливо після проголошення незалежності, у Галичині відбувався з санкцій місцевих органів влади, комплектованих Народним Рухом України, і символізував поривання з радянським минулим. Новий імпульс у ліквідації тоталітарного спадку відбувся під час Революції Гідності, коли було почато процес силового їх знищення. Після прийняття «Декомунізаційного пакету законів» такі процеси стали санкціоновані владою.

В останні роки перебудови в Галичині почався етап зміни радянської топоніміки, який був ініційований і очолюваний органами місцевого самоврядування та місцевими громадськими організаціями. Масштабних форм він досяг уже після 1991 р. і, не зважаючи на його інтенсивність у перші роки незалежності, розтягнувся за окремими винятками в

різних його місцях до сьогодні. Загалом топонімічними маркерами Галичини є вулиці, названі на честь В. Липинського, О. Басараб, П. Болбочана, В. Винниченка, В. Вишиваного, Д. Вітовського, М. Грушевського, С. Петлюри, Є. Петрушевича, Р. Сушка, М. Тарнавського, Ю. Тютюнника, М. Міхновського, Героїв Крут, Січових Стрільців, Листопадового чину. Кількість вулиць, які носили імена радянських діячів, із кожним роком істотно зменшувалася. Наприклад, символічний простір Львова протягом 1990-1993 рр. фактично повністю був очищений не тільки від топонімів, присвячених радянським діячам, а й російським. Натомість на Донбасі було заморожено радянський символічний простір. На зламі 1980-1990-х років більш нагальними для мешканців східних областей були соціально-економічні проблеми, а не національні, які крім того болісно сприймалися місцевими жителями. Скажімо, навіть на засіданні Донецької регіональної організації Народного Руху України тимчасово відмовилися від розгляду питання про національну символіку [1, с. 27]. Протягом наступних років Донбас відмовлявся позбутися радянського спадку. Так, сесія Донецької міськради 2008 р. не підтримала прийняття проекту документа «Про заходи щодо ліквідації тоталітаризму у місті Донецьк».

Символічний простір регіону, який представлений діячами чи подіями революції, з радянських часів до Революції Гідності не змінювався. Його меморіали були присвячені відомим радянським діячам: Артему, Ф. Держинському, С. Будьонному, С. Кірову, Г. Петровському. Серед топонімів найпопулярнішими були вулиці Я. Свердлова, Будьоннівських партизан, В. Чапаєва, Г. Петровського, М. Щорса, В. Леніна, П. Батова, П. Постишева, І. Лагутенка, М. Фрунзе, Ф. Держинського, Г. Орджонікідзе, В. Чапаєва. Зміни відбулися після реалізації закону про декомунізацію на місцях у звільненій частині Донбасу: так Верховною Радою було перейменовано Держинськ у Донецькій області у Торецьк, Красний Лиман перетворено на Лиман, Артемівськ – на Бахмут.

Особливим проявом регіональної пам'яті є реакція регіонів на пам'яттєві ініціативи центру. Якщо курс Києва співпадає з місцевим, то регіони співпрацюють із центром і впроваджують його на місцях. Якщо ж політика Києва не відповідає інтересам регіону, то він дотримується чи створює альтернативну версію пам'яті і переходить в опозицію, інколи займаючи навіть антагоністичну позицію. Центр може пропонувати регіонам необхідні для нього комеморативні ідеї, а регіони відповідно можуть їх виконувати чи ні в залежності від політичної ситуації і сприйняття таких ідей на місці. Різні історичні парадигми регіонів з одного боку вносять елемент випадковості, а інколи і деструктивізму, а з іншого – запобігають монополізму у сфері політики пам'яті і нав'язуванні помилкових рішень. Відсутність окресленої державної політики пам'яті закономірно провокує активізацію регіональних еліт у проведенні власної меморіальної політики, в основі якої лежить регіо-

нальні моделі пам'яті. Тому і «пам'яттеві» процеси, які проходили в регіонах, відбувалися згідно місцевих уподобань. Показовою тут є проблема військового меморіалу «Польських орлят», що знаходиться на Личаківському кладовищі. Львівська влада чинила спротив намаганням Президента України Л. Кучми відкрити його і відклала акцію протягом кількох років. Меморіал був побудований у міжвоєнний час і зруйнований у 1970-х, відновити його вдалося у 1999 р. Л. Кучма для налагодження добросусідських відносин із Польщею намагався у 2001 і 2002 роках відкрити відновлене місце пам'яті, проте його спроби блокувалися Львівською міськрадою. Така позиція Львова була викликана незадоволенням у регіоні політикою Президента. Спротив чинився як із метою протистояння тодішньому «режиму», так і для захисту своїх інтересів перед, як вважалося, проросійським курсом, який загрожував національній самоідентифікації регіону. Відзначимо також, що окрім того були й інші причини спротиву: незадовільний стан поховань інтернованих українських вояків у Польщі та вояків УГА у Львові, використання польських надписів на пам'ятниках «орлятам» [2].

Події 1917-1921 років досить часто історики називають громадянською війною. Але це була не тільки громадянська війна. Була також війна між росіянами й українцями, між українцями й поляками. Конфлікт на пограничних територіях залишається відкритим і сьгодні. Гострим питанням на цих територіях є національна ідентичність, з якою нацією населення прикордонних територій себе ідентифікує, хто для них «свій», а хто «чужий»? Чи має право на існування регіональна історична пам'ять порубіжжя? На нашу думку, безсумнівно, адже ще нікому не вдалося спростувати філософську істину про існування загального, особливого та одиничного. Це значить, що в національній пам'яті є місце як особливостям, так і окремішностям. Останні можуть існувати у вигляді власної історичної пам'яті як складової пам'яті національної. Нажаль, питання регіональної пам'яті залишаються не розробленими й до сьогодні. Л. П. Нагорна з цього приводу пише: «Навряд чи має гарантоване майбутнє соціум, в якому поняття «суспільна пам'ять» є розмитим, групові спогади еkleктичними й різноспрямованими, а до пантеону героїв в одних регіонах потрапляють постаті, які в інших вважаються одіозними». І це при тому, що важливість питання історичної пам'яті як чинника формування ідентичності вже навіть ніким і не заперечується [8]. Донбасу це стосується чи не найбільшою мірою, тому що цей «сконструйований» переважно з економічних і політичних міркувань регіон не підпадає під усталену схему дослідження історичних регіонів».

Регіональна пам'ять Галичини уособлювалася відродженням української державності середини 1917-1920 рр. (передусім відзначення 1 листопада – день проголошення ЗУНР); у тому ж ряду національних святинь, щорічні Шевченківські урочистості, свято Крут, у травні від-

значалося скасування кріпацтва. Відзначення знаменних подій власне української, а не регіональної (галицької) історії сприяло збереженню власної самості, залишалось важливою передумовою збереження національного обличчя [11, с.112-113].

Останній президент УНР в екзилі Микола Плав'юк у спогадах відзначав, що саме через українські національні свята учні школи дізнавалися про важливі події з історії України, оскільки цього взагалі не було у шкільних програмах. На зелені свята українці поминали померлих, а священник відправляв над гробами молитви. Перша панахида традиційно відправлялася біля могили героїв, що загинули за українську державу. Греко-католицька церква, засобами преси спрямовувала священників на роботу в напрямі закріплення в пам'яті історії участі парафій у визвольній війні, шляхом встановлення пам'ятників, таблиць, писаною історією, обґрунтовуючи це тим, що у людській пам'яті стирається багато визначних подій [9, с.3]. Визвольна боротьба 1918-1919 рр. та пам'ять про неї, розглядалися як пролог для подальшої боротьби та здобуття Україною самостійності.

Свою візію історичного минулого на площині Схід-Захід вдало демонструють і комеморативні заходи в регіонах. Згідно із дослідженням групових ідентичностей Львова та Донецька, зробленого В. Середою, можна помітити, що 30% населення Донецька на 2004 р. святкували річницю Жовтневої революції, проте більш пошанованим тут був День перемоги 9 травня. У Львові ж традиційним святом є день проголошення ЗУНР, а революційні події 1917 р., пов'язані з більшовизмом, тут сприймаються як негативні. Донеччани ж поєднали здавалося б суперечливі одна одній події: позитивними подіями історії України вони вважають і «Жовтневу революцію» 1917 р., і національно-визвольну боротьбу 1918-1921 рр. [7]. Логічною в цьому плані виглядає і відмінність у святкуванні свят двох міст: День ЗУНР у Львові святкує 24,3%, а в Донецьку 1,8% населення, натомість День «Жовтневої революції» у Львові 3,5%, а в Донецьку 30%. Остання між іншим також по-різному оцінюється регіонами: на 2006 р. 19,9% населення Заходу її оцінювало позитивно і 50% – негативно, 51,9% жителів Донбасу і Криму – позитивно, і 30,6% – негативно. Донбас переважно позитивно оцінює «Жовтневу революцію», тоді як для Заходу з його антирадянською історичною пам'яттю ця подія є негативною. Згідно із дослідженням Центру Разумкова за 2009 р., річниця «Жовтневої революції» є таким же святом, як і інші офіційні свята для 27,5% жителів Сходу (14,2% вважають їх найбільшим святом); на Заході офіційним святом його вважає 12,2% населення (найбільшим святом – 0,5%), водночас для 18% жителів Заходу це день пам'яті жертв комуністичних репресій (6,2% на Сході). Загалом більшість населення в обох регіонах 7 листопада вважає звичайним днем (60,9% Захід і 48,6 Схід).

У святкуванні «своїх» свят регіонам підіграла і центральна влада. Так, наприклад, політики намагалися балансувати між історичними пам'яттями обох регіонів і брали участь у святкуванні річниць ідеологічно протилежних подій, не виносячи святкування на загальнонаціональний рівень. Наприклад, виступ Л. Кучми на 80 -й річниці ЗУНР не транслювався на всій території України [6].

Збереження пам'яті про революційні 1917-1921 рр. події є дуже важливим аспектом в плані збереження державності. З метою активізації дослідницької, популяризаторської та меморіальної роботи в регіонах для відновлення і збереження національної пам'яті про події Української революції, її учасників в усіх населених пунктах України, Український інститут національної пам'яті започатковує створення інтерактивної карти «Місця пам'яті Української революції 1917-1921 років».

Місцями пам'яті Української революції є:

- споруди, в яких розташовувалися органи влади українських держав, представництва українських революційних утворень, політичних і громадських об'єднань;
- будинки, інші споруди пов'язані із подіями Української революції;
- будинки, в яких народилися, проживали чи здійснювали діяльність діячі Української революції;
- місця боїв, зборів, демонстрацій, інших важливих подій Української революції;
- могили (місця поховань) учасників Української революції: державних діячів, політиків, вояків українських національних військових формувань;
- пам'ятники, меморіали, пам'ятні дошки, встановлені на честь подій та учасників Революції, об'єкти топоніміки, у назвах яких вшановано події та діячів Української революції.

Протягом реалізації проекту на карту будуть наноситися дані, отримані, перевірені та узагальнені Українським інститутом національної пам'яті. До збору інформації залучені науковці, краєзнавці, викладачі, співробітники архівних установ та бібліотек, об'єднані в регіональні робочі групи при обласних та Київській міській державних адміністраціях. Інтерактивна карта стане ґрунтовною базою створення різноманітних інформаційних продуктів, як то документальні чи художні фільми, альбоми, каталоги, путівники, енциклопедії, монографії. Вона ж може бути основою для розробки нових напрямів у науковому дослідженні Української революції.

На думку Володимира В'ятровича, сьогодні виникає потреба у створенні проекту «місць пам'яті», особливо на Донеччині та Луганщині, тому що тут найглибше осіли коріння радянської моделі пам'яті. Позбавлення радянської спадщини на Донбасі – це не просто питання націо-

нальної пам'яті, це питання безпеки. Слід дуже обережно проводити деконструкцію радянських міфів в цьому регіоні.

Протягом кількох останніх років було зведено ряд нових пам'ятників та меморіальних дощок, а саме:

- меморіальна дошка, присвячена полковнику армії УНР П. Болбочану на приміщенні бібліотеки Хмельницького університету управління і права;

- пам'ятник І. Огієнкові в смт. Брусилів Житомирської області;

- біля залізничної станції Мотовилівка у Фастівському районі Київської області відкрито пам'ятник Січовим Стрільцям, полеглим у бою з військами гетьмана П. Скоропадського;

- меморіальні дошки Окружної старшинської школи та Повітової команди у м. Коломия;

- встановлено та освячено меморіальну дошку на честь голови уряду ЗУНР Сидора Голубовича у Тернополі;

- відкрито другу чергу Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» (Чернігівська область);

- виготовлено та встановлено 28 таблиць з іменами полеглих Українських Січових Стрільців на міському кладовищі м. Коломия;

- відкрито меморіальну дошку на честь Володимира Винниченка на будівлі Гуманітарного навчального корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

- відкрито меморіальну таблицю на честь сотника Легіону Українських Січових Стрільців, полковника Української Галицької Армії, Державного секретаря Військових Справ Західно-Української Народної Республіки Дмитра Вітовського у с. Світанок Галицького району Івано-Франківської області;

- встановлено пам'ятний знак генерал-поручнику армії Української Народної Республіки Петрові Дяченку у с. Березова Лука Гадяцького району. На жаль, 7 листопада 2009 року цей пам'ятний знак був зруйнований;

- відкрито пам'ятник воякам Армії УНР у с. Літки Броварського району Київської області;

- відкрито пам'ятний знак «Борцям за волю України, які загинули в Седневі у січні 1919 р.» (сmt. Седнів, Чернігівський район, Чернігівська область);

- створено музей Української народної республіки.

В експозиціях обласних краєзнавчих музеїв події Української революції 1917-1921 років теж представлені, однак у більшості випадків вони не відповідають сучасній науковій концепції Української революції і потребують відповідної корекції.

Отже, сучасні суспільно-політичні проблеми України неможливо вирішити лише економічними реформами, є потреба також з'ясувати

причини і засоби функціонування колективної та історичної пам'яті в окремих регіонах держави, вплив на їх формування зовнішньополітичних чинників, насамперед країн-сусідів – Росії, Польщі, Румунії, Угорщини та ін. На жаль, наша колективна пам'ять є дуже травматичною: влада і політики тривалий час відзначали, як правило, не перемоги, а поразки від агресорів і тим самим толерували міфи сусідів про українця як молодшого брата, якому завжди бракувало державного досвіду й етнокультурної досконалості. Революційні події 1917-1921 рр. залишили неоднозначний слід в історичній пам'яті регіонів України. Проблема формування спільної історичної пам'яті, подолання дуалізму у тлумаченні минулого соціальними, регіональними та етнічними групами, формування потужного національного нарративу є основними завданнями державної політики пам'яті.

Література

1. Грицак Я. Історія двох міст : Львів і Донецьк у порівняльній перспективі // Україна модерна. 2007. № 12 (2). Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск. С. 27-60.
2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. К.: Критика, 2011. 352 с.
3. Даренський В. Про факти регіонального державотворення в Україні: феномен Донецько-Криворізької республіки 1918 р. // Молода нація: Альманах. 2000. № 2. С. 237-241.
4. Любовець О. Регіональні особливості формування національної пам'яті в Україні // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Вип. 1. К.: Стилос, 2011. С. 71-81.
5. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Вип. 1. К.: Стилос, 2011. С. 7-25.
6. Соціологічне дослідження Центру Разумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php/poll.php?poll_id=394.
7. Львів–Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей (1994, 1999, 2004) // Україна Модерна. 2007. Спец. випуск. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні.
8. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. / гол. ред. В. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 8.
9. Плавюк М. Україна – життя моє: в 3 т. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. Т.1: Від селянського сина до державника. 2002. 352 с.
10. Осташевський О.Й. До питання громадської діяльності українського духовенства // Мета. 1934. Ч.8. 25 лютого. С.2-3.

11. Гон М. Західна Україна 1918-1939 рр.: простір міжетнічної дистанції // Історія. Сучасність. 2005. № 12. С.110-117.

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.12.2018 р.

*Рекомендовано до друку д. політ. н., професором **Монолатієм І.С.**,
д. політ. н., професором **Лазаровичем М.В.** (м. Тернопіль)*

REVOLUTION OF 1917-1921 IN THE HISTORICAL MEMORY OF UKRAINE: REGIONAL DIMENSION

I. V. Repeta

Vasyl Stefanik Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

ph.: +38982984498; e-mail: ivannarepeta8@gmail.com

At the present stage of Ukraine's development, one of the decisive factors that significantly influences the processes of state-building of the Ukrainian nation is historical memory, which is an important component of the self-identification of the population. This article covers the factors that influenced the formation of historical memory in the regions of the country, one of which is the revolutionary events of 1917-1921.

Key words: *historical memory, regional memory, regional model, revolution, etc.*